

Από τη Γαλλική Επανάσταση στην Κομμούνα του Παρισιού

Αγώνες ενάντια στη θρησκευτική χειραγώγηση
και τον κληρικαλισμό

Γράφει η ΧΡΥΣΑ ΚΑΡΑΜΗΤΡΟΥ*

Ανάθεμα στον αρνητή του ενός
και αληθινού θεού, δημιουργού
και κυρίου των ορατών και αοράτων

Dei Filius
(Σύνοδος του Βατικανού, 1870)

Στο παρόν άρθρο εξετάζονται πτυχές της αμφισβήτησης της θρησκείας και του κληρικαλισμού στη γαλλική κοινωνία κατά την περίοδο που οριοθετείται από δύο ιδιαίτερα σημαντικά ιστορικά γεγονότα: τη Γαλλική Επανάσταση του 1789 και την Κομμούνα του Παρισιού του 1871. Εκκινώντας από τον Διαφωτισμό και την Επανάσταση του 1789 θα αναπτυχθεί στη Γαλλία μεγάλος ιδεολογικός και πολιτικός αγώνας ενάντια στην πίστη και την εξουσία του κλήρου, ο οποίος θα συνεχιστεί και μετά την παλινόρθωση της μοναρχίας. Η Κομμούνα του Παρισιού θα φέρει εκ νέου στο προσκήνιο της γαλλικής πολιτικής ζωής ισχυρές αντιθρησκευτικές κι αντικλησιαστικές διαθέσεις, συνδέοντάς τες με το ζήτημα της κοινωνικής χειραφέτησης των εργαζομένων. Το τραγικό τέλος της Κομμούνας κι ο θρίαμβος των αντιπάλων της δεν θα ακυρώσουν ωστόσο τη σπουδαία ιδεολογική παρακαταθήκη που αυτή θα αφήσει στα

μεγαλειώδη αντικαπιταλιστικά και σοσιαλιστικά εγχειρήματα του 20ού αιώνα: ο αγώνας για την ανατροπή κάθε μορφής ταξικής-κοινωνικής υποδούλωσης των εργαζομένων είναι άρρηκτα συνδεδεμένος με την αμφισβήτηση κάθε μορφής πνευματικής υποδούλωσής τους, συμπεριλαμβανομένης πρώτα-πρώτα της θρησκευτικής.

Εισαγωγή

Η Κομμούνα του Παρισιού αποτελεί την πρώτη επαναστατική κυβέρνηση της εργατικής τάξης, η εξουσία της οποίας διήρκεσε από τις 18 Μαρτίου έως τις 28 Μαΐου του 1871. Επρόκειτο για πολιτικό εγχείρημα που αποσκοπούσε στην υλοποίηση σημαντικών αλλαγών στη γαλλική κοινωνία και τη βελτίωση των συνθηκών ζωής των λαϊκών στρωμάτων.

Μαζί με την κοινωνική χειραφέτηση η Κομμούνα του Παρισιού προέταξε και την πνευματική χειραφέτηση των εργαζομένων, στρεφόμενη εναντίον της θρησκευτικής χειραγώγησης και του κληρικαλισμού. Η στάση της αυτή δεν ήταν κάτι καινούργιο στη γαλλική πραγματικότητα, αλλά αποτελούσε συνέχεια των σπουδαίων αντικληρικαλικών και αθεϊστικών παραδόσεων του Διαφωτισμού και της μεγάλης

επανάστασης του 1789. Βαθιά ριζωμένες στη γαλλική κοινωνία αυτές οι παραδόσεις αποτελούσαν ισχυρή συνιστώσα των ριζοσπαστικών ρευμάτων καθ' όλη τη διάρκεια του 19ου αιώνα και βγήκαν αποφασιστικά στο προσκήνιο με το επαναστατικό εγχείρημα της Κομμούνας. Στο κείμενο που ακολουθεί θα επιχειρήσουμε να δώσουμε μερικές όψεις της στάσης της Κομμούνας του Παρισιού απέναντι στην Εκκλησία και τη θρησκεία σε συνάρτηση με την προγενέστερη αμφισβήτηση της θρησκείας και του κληρικού στην Γαλλία.

Η γαλλική κοινωνία στον δρόμο του αποχριστιανισμού

Ως απόρροια του Διαφωτισμού και της διάδοσης των ιδεών του ορθολογισμού και του φιλοσοφικού υλισμού η αμφισβήτηση της θρησκείας και της πνευματικής εξουσίας της Εκκλησίας στη Γαλλία είναι εντονότατη.

Σύμφωνα με τον Ένγκελς, «αρχικά και στη Γαλλία ο υλισμός ήταν αποκλειστικά αριστοκρατικό δόγμα. Όμως σύντομα εκδηλώθηκε ο επαναστατικός χαρακτήρας του. Οι Γάλλοι υλιστές δεν περιόρισαν την κριτική τους σε ζητήματα θρησκευτικής πίστης, αλλά την επέκτειναν σε όλες τις επιστημονικές παραδόσεις ή σε όλους τους πολιτικούς θεσμούς που συναντούσαν. Και για ν' αποδείξουν την αξίωσή τους ότι το δόγμα τους είχε καθολική ισχύ, ακολούθησαν τον συντομότερο δρόμο και εφάρμοσαν τολμηρά αυτό το δόγμα σε όλα τα πεδία της γνώσης στο γιγάντιο έργο τους, την *Encyclopédie*, από το οποίο πήραν το όνομά τους. Έτσι, με τη μια ή την άλλη από τις δύο μορφές του –τον ομολογημένο υλισμό ή τον ντεϊσμό– αυτό το δόγμα έγινε το πιστεύω όλης της μορφωμένης νεολαίας της Γαλλίας [...]» (Κ. Μαρξ - Φ. Ένγκελς, 2009: 294).

Ενδεικτική του ρωμαλέου ρεύματος αμφισβήτησης της θρησκείας που συγκρότησε ο Διαφωτισμός είναι η παρακάτω δήλωση του σπουδαίου εκπροσώπου του, Νικολά ντε Κοντοσέ: «Ένα από τα βασικά χαρακτηριστικά του χριστιανισμού ήταν η περιφρόνησή του για την ανθρώπινη γνώ-

ση. Ήθελε να εκδικηθεί για τις προσβολές που δέχτηκε από τη φιλοσοφία, φοβόταν το πνεύμα της έρευνας και της αμφιβολίας, την εμπιστοσύνη του ανθρώπου στη δική του λογική, που αποτελεί μάστιγα για κάθε θρησκευτική πίστη. Το φως που έφεραν οι φυσικές επιστήμες ήταν γι' αυτόν μιστό και ύποπτο καθώς έθετε σε μεγάλο κίνδυνο την αξιοπιστία των θαυμάτων, και δεν υπάρχει καμία θρησκεία που να μην αναγκάζει τους πιστούς της να αποδεχτούν μερικούς τέτοιους παραλογισμούς» (Κοντοσέ, 2006: 101).

Σαφώς οι περισσότεροι στοχαστές του Διαφωτισμού δεν ήταν αθεϊστές. Κινοούνταν στην κατεύθυνση του ντεϊσμού, δηλαδή της αντίληψης εκείνης η οποία υποστήριζε ένα είδος ορθολογικής θρησκευτικότητας, βάσει της ιδέας ότι ο Θεός δημιούργησε μεν τον κόσμο, πλην όμως τον άφησε να εξελίσσεται ελεύθερα χωρίς να παρεμβαίνει σε αυτόν.

Η κήρυξη της θρησκευτικής ελευθερίας και του μαχητικού αποχριστιανισμού θα συνταράξει συθέμελα τη Γαλλία αμέσως με την έναρξη της Γαλλικής Επανάστασης του 1789. Οι φορείς των νέων ιδεών δεν αμφισβητούν απλώς την πίστη και επιθυμούν να αποκαθλώσουν τον Θεό, αλλά επιτίθενται και στους εκπροσώπους του επί της Γης. Οι εκπρόσωποι των επαναστατικών ιδεών στη Γαλλία στρέφονται μαχητικά ενάντια στον κλήρο και το πρόταγμα του αποχριστιανισμού παίρνει τη μορφή σφοδρού αντικληρικού αγώνα. Οι ιερείς της Ρωμαιοκαθολικής Εκκλησίας θα αποτελέσουν τον πρώτο στόχο της επίθεσης, καθώς εκπροσωπούν ένα σύμπαν μεταφυσικών, απατηλών και χειραγωγικών ιδεών, ενώ ταυτόχρονα είναι μέρος της κοινωνικής ιεραρχίας και του πολιτικού συστήματος εξουσίας.

Μέχρι και τη Γαλλική Επανάσταση, ο πληθυσμός της Γαλλίας χωριζόταν σε τρεις τάξεις: τους προνομιούχους ευγενείς, τον κλήρο, –συνολικά οι δύο τάξεις αποτελούσαν μόλις το 2% του πληθυσμού της χώρας– και τη λεγόμενη Τρίτη τάξη, η οποία αποτελούσε το 98% του πληθυσμού, δηλαδή τη μεγάλη πλειονότητα του λαού. Ο κλήρος συμπεριλάμβανε συνολικά πάνω από εκατό χιλιάδες άτομα. Μόνο όμως περίπου πέντε χιλιάδες από αυτά ανήκαν

στον ανώτερο κλήρο, απολαμβάνοντας εξαιρετικά μεγάλα εισοδήματα και ειδικά προνόμια. Ανώτερος κλήρος και ευγενείς ήταν απαλλαγμένοι από κάθε μορφή φορολογίας, διάγοντας τον προκλητικά πολυτελή τους βίο εις βάρος των φτωχών ή εξαθλιωμένων λαϊκών στρωμάτων.

Ως εκ τούτου, η Ρωμαιοκαθολική Εκκλησία συνιστούσε έναν από τους βασικούς πυλώνες της εξουσίας στη γαλλική κοινωνία, και κυρίως ήταν σύμμαχος, αρωγός και συνεργάτης του Θρόνου. Ο εναγκαλισμός Εκκλησίας και θρόνου ήταν αδιάσπαστος. Αποτελώντας και θεσμό του φεουδαρχικού Μεσαίωνα κι έχοντας μια ιδιαίτερα συμπαγή και ιεραρχική οργανωτική συγκρότηση, η Εκκλησία επέβαλλε την εξουσία της καθώς «κρατούσε στα χέρια της το προνόμιο της δημόσιας λατρείας, την τήρηση των ληξιαρχικών πράξεων, τον έλεγχο της εκπαίδευσης και της πρόνοιας, καθώς και τη λογοκρισία κάθε πνευματικής δραστηριότητας» κι επιπλέον διατηρούσε την οικονομική της ισχύ «που της εξασφάλιζαν ο πλότος, η γη της και η φορολογία της δεκάτης ...» (Γάλλος, 2018: 15).

Αντίθετα, οι πολίτες της Τρίτης Τάξης αποκλείονταν από όλα τα προνόμια, τα αξιώματα και τις σημαντικές θέσεις στην κοινωνία. Επιπλέον, είχαν κυρίως υποχρεώσεις παρά δικαιώματα και σήκωναν το βάρος της καταβολής των εξαιρετικά επαχθών φόρων. Στη χαραυγή της Γαλλικής Επανάστασης κι ενώ η Τρίτη τάξη ζητούσε Σύνταγμα, οι ευγενείς και οι κληρικοί φοβούμενοι μήπως χάσουν τα προνόμιά τους, το αρνούνται. Ήδη όμως από το καλοκαίρι του 1789 και κατά την περίοδο του «Μεγάλου Φόβου» (από 22 Ιουλίου έως 6 Αυγούστου 1789), ο λαός στρέφεται εναντίον τους. Οι αγρότες, οι οποίοι είχαν την υποχρέωση να καταβάλουν φόρους και εισφορές προς τους άρχοντες, την Εκκλησία και τον βασιλιά, αβέβαιοι για την έκβαση της επανάστασης, εξεγείρονται στην ύπαιθρο, πυρπολώντας και καταστρέφοντας κατοικίες επισκόπων, μοναστήρια και αρχοντικά.

Ως απόρροια των ριζοσπαστικών διαταγμάτων που ψηφίστηκαν κατά τη Γαλλική Επανάσταση, τα φεουδαρχικά προνόμια καταργήθηκαν κι η εκκλησιαστική περιουσία εθνικοποιήθηκε. Επιπλέον, με τη

«Διακήρυξη των δικαιωμάτων του ανθρώπου και του πολίτη» (26 Αυγούστου 1789) η ανεξιθρησκία και η ελευθερία του λόγου καθιερώθηκαν ως θεμελιώδη και απαραβίαστα δικαιώματα. Ωστόσο, δύο χρόνια αργότερα η κατάσταση στο εσωτερικό της χώρας εξακολουθούσε να είναι ασταθής και ρευστή. Ο κλήρος και οι εξόριστοι ευγενείς ραδιουργούσαν με τους ηγεμόνες γειτονικών χωρών, με την Αυστρία και την Πρωσία, έχοντας ως στόχο να επαναφέρουν τη μοναρχία, χωρίς βέβαια η προσπάθειά τους να στεφθεί σε αυτή τη φάση με επιτυχία.

Κατά την ανακήρυξη της Δημοκρατίας το 1792 κάποιες από τις σημαντικότερες μεταρρυθμίσεις αφορούσαν και πάλι στο θέμα της θρησκείας. Εκφράστηκε γενικότερα η επιθυμία να καταργηθεί ο χριστιανισμός και να αντικατασταθεί από άλλη λατρεία, αρχικά τη λατρεία της λογικής. Το 1794 η Εθνοσυνέλευση αποφάσισε, μεταξύ άλλων, ότι η θρησκεία είναι ιδιωτική υπόθεση του καθενός, ότι κάθε πίστη είναι ανεκτή κι ότι ο χωρισμός κράτους-Εκκλησίας μπορούσε πλέον να υλοποιηθεί. Ωστόσο, την ίδια χρονιά λόγω των μεγάλων οικονομικών προβλημάτων, αλλά και της κούρασης της κοινωνίας από την «Τρομοκρατία» κερδίζουν έδαφος οι μετριοπαθέστεροι σε βάρος των ριζοσπαστών επαναστατών. Με τη θερμιδοριανή αντίδραση άνοιξε ο δρόμος για την επιστροφή των φυγάδων κληρικών, των φιλοβασιλικών και των ευγενών από το εξωτερικό, οι οποίοι και ενίσχυσαν τη συντηρητική πλευρά. Η πολιτική αστάθεια που ακολούθησε έφερε εντέλει στην εξουσία τον Ναπολέοντα Βοναπάρτη, ο οποίος κυβέρνησε τη Γαλλία ως το 1815. Με την παλινόρθωση της μοναρχίας θα ακολουθήσει μακρά περίοδος συγκρούσεων και ταραχών, με την κορύφωσή τους να αποτελούν οι δύο επαναστάσεις, του 1830 και του 1848.

Αξιοσημείωτο είναι ότι με το ξέσπασμα της Γαλλικής Επανάστασης του 1789, ως αποτέλεσμα της γενικής κατακραυγής για τον αντιδραστικό ρόλο της Εκκλησίας, χιλιάδες ιερείς αρνήθηκαν την ιεροσύνη καταθέτοντας προσωπικές δηλώσεις αποκήρυξης της θρησκείας και συμμετέχοντας ενεργά στο κίνημα του αποχριστιανισμού, ενίοτε διευθύνοντας και επιτροπές ακραία

επαναστατικές. Πώς εξηγείται όμως αυτό το φαινόμενο της μαζικής αποστασίας και του αγώνα των πρώην χριστιανών ιερέων ενάντια στην ίδια τους την Εκκλησία;

Κατατοπιστική απάντηση για τη στάση των ιερέων μας δίνει ο Ζωρζ Μινουά: «Καλλιεργημένοι, διαμορφωμένοι από τη φιλοσοφία του Διαφωτισμού, έρχονται σε επαφή επίσης με την καθημερινή εξαχρείωση των ενοριτών τους και την αλαζονεία των τοπικών ευγενών. Η αντίφαση μεταξύ των εξισωτικών βάσεων της χριστιανικής ηθικής και της ανισότιμης πρακτικής της Εκκλησίας, του ερείσματος της εξουσίας και των προνομιούχων, τους οδηγεί στην απόρριψη μιας θρησκείας που τη θεωρούν υποκριτική» (Μινουά, 2007: 559-560).

Κατά τη διάρκεια της Γαλλικής Επανάστασης θα κάνει την εμφάνισή του και ένα είδος λαϊκής αθεΐας, η οποία θα κατακλύσει τη γαλλική κοινωνία. Οι αβράκωτοι των πόλεων, τα μεσαία στρώματα μαζί με τους αγράμματους και αυθόρμητα σκεπτικιστές και άθεους αγρότες, φορείς μιας κυρίως εμπειρικής και όχι διανοητικής αθεΐας, από κοινού με τον επαναστατικό στρατό συμμετέχουν ενεργά στη διαδικασία του αποχριστιανισμού, υπερασπιζόμενοι με τον τρόπο τους τον ορθό Λόγο και την ελευθεροφροσύνη. Κι ενώ ο αποχριστιανισμός είχε μεγάλη απήχηση στα λαϊκά στρώματα, αντίθετα η αστική τάξη, παρά την επίδραση που δέχτηκε από υλιστικές φιλοσοφικές ιδέες, αντιλαμβανόμενη ωστόσο τον ανατρεπτικό ριζοσπαστικό χαρακτήρα του αθεϊσμού, υπήρξε επιφυλακτική και περιορίστηκε σε μετριοπαθείς διακηρύξεις.

Επέλεξε, επίσης, να φέρει στο προσκήνιο μια νέα τρόπον τινά ορθολογική θρησκεία, προς αναπλήρωση του κενού που προκάλεσε η υποχώρηση της παλαιάς. Επρόκειτο για τη λατρεία του αποκαλούμενου Υπέρτατου Όντος με την παράλληλη υιοθέτηση ενός νέου ημερολογίου, με την αρίθμηση να ξεκινά από την ημέρα της ανακήρυξης της Δημοκρατίας, ενώ άλλαξαν τα ονόματα των μηνών αλλά και ο αριθμός των ημερών της εβδομάδας, προκειμένου να καταργηθεί η Κυριακή. Όπως διευκρινίζει ο Μινουά, «Το υπέρτατο Όν είναι απαραίτητο, τόσο για τη γαλήνη της ψυχής, όσο και για την κοινωνική τάξη. Με την υιοθέτηση

μιας πολιτικής άθεου και άγριου αποχριστιανισμού διακυβεύεται η αποξένωση του λαού» (Μινουά, 2007: 570).

Ωστόσο, το εγχείρημα της θέσπισης μιας νέας θρησκείας στη θέση της παλαιάς δεν θα αντέξει στη δοκιμασία του χρόνου. Με την άνοδο στην εξουσία του Ναπολέοντα Βοναπάρτη και την αποκατάσταση του Ρωμαιοκαθολικισμού, αυτή ραγδαία θα παρακμάσει. Αξιοσημείωτο είναι ότι λίγο μετά, κατά την Παλινόρθωση των Βουρβόνων (1814-1830), «εμφανίζεται μια νέα νοοτροπία κατά την οποία η λατρεία αποκόπτεται από την πίστη. Υπό την κοινωνική και πολιτική πίεση, βεβαίως, ορισμένοι θρησκευόμενοι για καθαρά επαγγελματικούς λόγους [...]. Αρχίζει λοιπόν η βασιλεία της υποκρισίας, κυρίως στους κόλπους της αστικής τάξης» (Μινουά, 2007: 577). Και εν συνεχεία ο Μινουά περιγράφει αναλυτικότερα την «αθεΐα» της αστικής τάξης: «Είναι γνωστό, ότι η αθεΐα του 19ου αι. είναι προπάντων ένα αστικό φαινόμενο, παρότι είναι δύσκολο να διακριθεί το μερίδιο του αγνωστικισμού, του ντεϊσμού, του υλισμού και του αντικληρικαλισμού στην κοινωνική αυτή κατηγορία που συγκαλύπτει τα αληθινά συναισθήματά της με ένα πέπλο απάθειας και εποχιακής, περιστασιακής συμβατικότητας. Ο ατός βαφτίζεται, παντρεύεται στην εκκλησία και κηδεύεται θρησκευτικά. Στέλνει τη σύζυγο και τις κόρες του στη λειτουργία· παρακολουθεί τα ιερά κηρύγματα της Σαρακοστής, που συνηστούν ένα κοσμικό και πνευματικό παρισινό γεγονός μετά το 1835. Συνεπώς, είναι “επισήμως” πιστός» (Μινουά, 2007: 593).

Πολύ χαρακτηριστική, εξάλλου, είναι η σχετική κριτική του Μιχαήλ Μπακούιν: «Ο Ναπολέων έπεσε κι η Παλινόρθωση επανέφερε τη Γαλλία στη νόμιμη μοναρχία και μαζί της την ισχύ της Εκκλησίας και των ευγενών, που ανέκτησαν, αν όχι ολόκληρη, τουλάχιστον, ένα μεγάλο μέρος απ’ την παλιά επιρροή τους. Η αντίδραση αυτή έσπρωξε ξανά τη μπουρζουαζία στην επανάσταση και, μαζί με το επαναστατικό πνεύμα, αφυπνίστηκε και το πνεύμα του σκεπτικισμού της. Ο Σατωμπριάν παραμερίστηκε κι άρχισε να διαβάζεται ξανά ο Βολταίρος, δεν έφτασε όμως ως τον Ντιντερό· τα κλονισμένα νεύρα της δεν άντεχαν ένα τόσο ισχυρό φάρμακο.

Ο Βολταίρος, αντίθετα, ελεύθερος στοχαστής και συνάμα ντεϊστής, τής ταίριαζε θαυμάσια ...» (Μπακούνιν, 1986: 89).

Κατά το πρώτο μισό του 19ου αιώνα ο αντιδραστικός ρόλος τόσο των ευγενών όσο και των κληρικών, που επιθυμούσαν την αναβίωση της προ της επανάστασης γαλλικής κοινωνίας, ήταν σταθερά εμφανής. Οι πιο συντηρητικοί και φανατικοί υποστηρικτές της βασιλικής εξουσίας και του παλαιού καθεστώτος συντηρούσαν αυτή τη σχέση με την αριστοκρατία και τον κλήρο, αποπληρώνοντας την αφοσίωσή τους κι ενισχύοντάς τους μέσω της θέσπισης ευνοϊκών για αυτούς νόμων. Οι νόμοι αυτοί προέβλεπαν, μεταξύ άλλων, την επαναφορά της λογοκρισίας, την κατάργηση της ελευθεροτυπίας και της ατομικής ελευθερίας, τον διορισμό κληρικών σε δημόσιες θέσεις και αξιώματα και τέλος τα κατά τάξιν πρωτοκίας δικαιώματα των ευγενών. Κατά τον Λένιν, «[...] Το 19ο αιώνα αναπτύχθηκε η προερχόμενη από το Μεσαίωνα “συγκεντρωτική κρατική εξουσία με τα πανταχού παρόντα όργανά της: το μόνιμο στρατό, την αστυνομία, τη γραφειοκρατία, τον κλήρο, τη δικαστική κάστα”. Με την ανάπτυξη του ταξικού ανταγωνισμού ανάμεσα στο κεφάλαιο και στην εργασία “η κρατική εξουσία έπαιρνε όλο και πιο πολύ το χαρακτήρα μιας δημόσιας εξουσίας για την καταπίεση της εργασίας, το χαρακτήρα μιας μηχανής ταξικής κυριαρχίας”» (Λένιν, 2005: 52)

Όπως πολύ χαρακτηριστικά αναφέρει ο E. Hobsbawm, «[...] Για τις συντηρητικές κυβερνήσεις μετά το 1815 –και ποιες κυβερνήσεις δεν ήταν συντηρητικές στην ηπειρωτική Ευρώπη;– η ενθάρρυνση του θρησκευτικού αισθήματος και η υποστήριξη των Εκκλησιών ήταν τόσο αναπόσπαστα στοιχεία πολιτικής όσο και η οργάνωση αστυνομίας και λογοκρισίας· διότι ο ιερέας, ο αστυνόμος και ο λογοκριτής ήταν πια οι τρεις κύριοι στυλοβάτες της αντίδρασης ενάντια σε κάθε επαναστατική αναταραχή. Για τις περισσότερες κατεστημένες κυβερνήσεις ήταν αρκετό ότι ο Ιακωβινισμός απειλούσε τους Θρόνους και οι Εκκλησίες τούς υποστήριζαν. Εντούτοις, για μια ομάδα ρομαντικών διανοουμένων και ιδεολόγων, η συμμαχία Θρόνου και Άμβωνα είχε βαθύτερη σημασία: συνέβαλ-

λε στην προστασία της παλιάς, οργανικής και ζωντανής κοινωνίας από τη διάβρωση που προκαλούσε ο ορθός λόγος και ο φιλελευθερισμός, και το άτομο έβρισκε σ’ αυτήν καλύτερη έκφραση της τραγικής του θέσης από αυτήν που πρόσφεραν οι ορθολογιστές» (Hobsbawm, 2002: 187).

Ωστόσο, τα ρεύματα του σκεπτικισμού, τους αντικληρικαλισμού και του αθεϊσμού δεν είχαν πάψει ποτέ να υπάρχουν στη γαλλική κοινωνία και να έρχονται στο προσκήνιο κάθε φορά που οξύνονταν οι πολιτικές αντιπαράθεσεις. Αυτό θα συμβεί και κατά το μεγάλο επαναστατικό γεγονός της Κομμούνιας του Παρισιού, το οποίο θα συγκλονίσει τη Γαλλία και όχι μόνο.

Κατά τη διάρκεια του 19ου αιώνα η αθεΐα θα δηλώνεται πλέον πιο σθεναρά και πιο φανερά από όσο πριν τη Γαλλική Επανάσταση του 1789. Ο 19ος αιώνας είναι περίοδος στην οποία συνεχίζεται η κατά μέτωπο επίθεση εναντίον της πίστης, χωρίς να υπάρχει χώρος για ενδιάμεσες λύσεις, ούτε για τήρηση ουδετερότητας. Στο πρώτο μισό του 19ου αιώνα, στις επαρχίες της Γαλλίας γνωρίζουν μεγάλη εξάπλωση τόσο η συνειδητοποιημένη αθεΐα όσο και η θρησκευτική αδιαφορία.

Στην περιοχή του Παρισιού οι αστοί εργοδότες στην πλειοψηφία τους εξακολουθούν να απηχούν αντιλήψεις του Διαφωτισμού, ενώ η εργατική τάξη είναι από τις πρώτες που αποχριστιανοποιήθηκαν στην επικράτεια. Ωστόσο, η εργατική τάξη πέρα από τα όρια του Παρισιού έμεινε γενικά προσκολλημένη στην Εκκλησία. Από την άλλη, τμήματα των εξαθλιωμένων και φτωχών στρωμάτων του πληθυσμού συμπεριφέρονταν σαν να μην εκχριστιανίστηκαν ποτέ: αποχή από την κυριακάτικη θεία λειτουργία, άδειες εκκλησίες, αδιαφορία για τη θεία μετάληψη, αποχή από τα μυστήρια.

Σε γενικές γραμμές, όπως αναφέρει ο Μινουά, ο 19ος αιώνας χαρακτηρίζεται «από το τεράστιο άλμα προς τα εμπρός της απιστίας, με κάθε δυνατή πρακτική και θεωρητική μορφή: υποχώρηση της άσκησης της θρησκείας σε όλες τις κοινωνικές κατηγορίες, επεξεργασία εκτενών αθεϊστικών συνθέσεων με επεκτατικές διαθέσεις, εμφάνιση επιθετικών αντιθρησκευτικών και προσήλυτων κινημάτων, αναδίπλωση της

πίστης σε θέσεις ασκητικές για τους μεν, σχολαστικά ορθολογικές για τους δε, αλλά ούτως ή άλλως παρωχημένες και αποκομμένες από τις πνευματικές πρωτοπορίες του αιώνα. Μέσω των πλέον αναγνωρισμένων εκπροσώπων τους, η φιλοσοφία, οι θετικές επιστήμες, η ιστορία, η κοινωνιολογία, η ιατρική διακηρύσσουν τον θάνατο του Θεού, έστω και αν συνειδητοποιούν τον κίνδυνο ενός εξαιρετικά χρονοβόρου ενταφιασμού» (Μινουά, 2007: 688).

Ωστόσο, η Εκκλησία αντιστέκεται σθεναρά. Λίγα χρόνια πριν το ξέσπασμα της Κομμούνας του Παρισιού, το 1864, ο πάπας Πίος Θ' εκδίδει την εγκύκλιο «Quanta cura», μια παπική καταγγελία των «λαθών» της σύγχρονης εποχής, τα οποία και απαριθμούσε στο «Syllabus Errorum», καταδικάζοντας την εκκοσμίκευση και τη θρησκευτική ελευθερία. Το 1870, η Σύνοδος του Βατικανού ενισχύει τη θέση αυτή, ρίχνοντας με την έκδοση του «Dei Filius» το ανάθεμα και αφορίζοντας ένα μεγάλο μέρος της ανθρωπότητας για την υιοθέτηση των νεωτεριστικών ιδεών. Ο Μινουά σχολιάζει την αντίδραση της Ρωμαιοκαθολικής Εκκλησίας ως εξής: «Τύφλωση και ασυνειδησία μιας Εκκλησίας υπερήφανης για τη μεγαλόπρεπη απομόνωσή της, που διατηρεί από την εποχή της δόξας της μια γελοία υπεροψία. Γιατί η Γη εξακολουθεί να γυρίζει. Από δω και στο εξής, ποιος άραγε ασχολείται με τα αναθέματα κάποιων γηραλέων μιτροφόρων; Το 1870, κανένας λαϊκός, πουθενά στην Ευρώπη, δεν προσφέρει ικανή χείρα βοήθειας στην Εκκλησία» (Μινουά, 2007: 626-627).

Οι μέρες της Κομμούνας του Παρισιού: Μια νέα επαναστατική ρήξη με την Εκκλησία και τον κληρικαλισμό

ΝΥΧΤΕΡΙΝΗ ΣΥΝΕΔΡΙΑΣΗ ΣΤΗΝ ΚΟΜΜΟΥΝΑ

Μερικοί αντίπρόσωποι μελετούν φακέλους. Ένας αντίπρόσωπος συζητάει παραινετικά με μιὰ γυναίκα που συνοδεύεται από ένα παιδί.

ΠΡΟΕΔΡΟΣ

Νομίζοντας ότι δεν είναι σκόπιμο να παρεμβαίνει ή συνέλευση στις στρατιωτικές επιχειρήσεις, συνεχίζουμε τις συζητήσεις μας, παρά την συγκεκριμένη κατάσταση στο έσωτερικό και στην περιοχή της Μαλμαίζόν. Έχετε το λόγο, πολίτη Λανζεβέν.

ΛΑΝΖΕΒΕΝ

Ίδου ένα σχέδιο διατάγματος: «Η Κομμούνα θεωρώντας ότι η βασική αρχή της δημοκρατίας είναι η έλευθερία, θεωρώντας ότι η έλευθερία της συνείδησης είναι η πρώτη των ελευθεριών, θεωρώντας ότι ο κλήρος αποδείχτηκε σύνενοχος των έγκλημάτων της Μοναρχίας έναντιον της ελευθερίας, διατάσσει το χωρισμό της εκκλησίας από το κράτος.» Ζητώ εξάλλου από τον Αντιπρόσωπο της Δημόσιας Παιδείας να διατάξει τους δασκάλους και τις δασκάλες να αποσύρουν από τις αίθουσες διδασκαλίας τόν Έσταυρωμένο, εικόνες της Παρθένου και άλλα θρησκευτικά σύμβολα. Όσα απ' αυτά είναι μεταλλικά να τα παραδώσουν στο Νομισματοκοπείο.

ΠΡΟΕΔΡΟΣ

Μετρώντας τα σπικωμένα χέρια.

Δεκτόν!

**Μπέρτολτ Μπρεχτ,
«Οι μέρες της Κομμούνας»**

Μετά από το πραξικόπημα, που έβαλε τέλος στην επανάσταση του 1848, η Γαλλία υπό τον Ναπολέοντα Γ', που κυβέρνησε για χρόνια μέσα σε κλίμα ανελευθερίας, οδηγήθηκε τόσο στην οικονομική καταστροφή, όσο και στην εθνική ταπείνωση με την ήττα στον Γαλλοπρωσικό Πόλεμο (1870-1871) και την πρωσική κατοχή.

Ο Μαρξ στηλιτεύει τον Θιέρσο και τους Βερσαλλιέζους για αυτή την πανωλεθρία: «Μήπως δεν αποτελούσε καυστική σάτιρα για τον Θιέρσο το γεγονός ότι ενώ αυτός έδινε αράδα μεγαλόσταυρους στους βοναπαρτικούς στρατηγούς σ' αναγνώριση της μαστοριάς τους να χάνουν μάχες, να υπογράφουν συνθηκολογήσεις και να στρίβουν τσιγάρα στο Βίλχελμσκέε, η Κομμούνα καθαιρούσε και συνελάμβανε τούς στρατηγούς της, μόλις γίνονταν ύποπτοι ότι παραμελούσαν τα καθήκοντά τους;» (Μαρξ, 2001: 91).

Λόγω των εξελίξεων αυτών, τα εξεγεγερμένα λαϊκά στρώματα ανακηρύσσουν στο δημαρχείο του Παρισιού τη Δημοκρατία και τον Ναπολέοντα έκπτωτο του θρόνου. Ο λαός και η Εθνοφρουρά της πόλης αντιστέκονται στην προσπάθεια των Πρώσων να καταλάβουν το Παρίσι, κι επιπλέον αρνούνται να παραδώσουν τα κανόνια τους, όταν η κυβέρνηση, υπό τον φόβο εργατικής εξέγερσης, επιδιώκει να τους αφοπλίσει. Αυτή ήταν η αρχή της Παρισινής Κομμούνας που διήρκεσε από τις 18 Μαρτίου του 1871 μέχρι τις 28 Μαΐου της ίδιας χρονιάς.

Η Κομμούνα του Παρισιού ήταν ένα εγχείρημα θεμελιωμένο στη μεγάλη αγανάκτηση και οργή του λαού, αλλά και στην αποφασιστικότητά του να πάρει την τύχη του στα χέρια του. Ο Κροπότκιν περιγράφει την κατάσταση που οδήγησε στην Κομμούνα ως εξής: «Παρά την αποθάρρυνση και την πτοπάθεια που είχαν προκαλέσει στον λαό οι ήττες των προηγούμενων δεκαετιών, ήδη από το 1860 κυοφορούντο υπογείως δυνάμεις για κοινωνική και πολιτική αλλαγή, οι οποίες, εντούτοις, παρέμεναν σε λανθάνουσα κατάσταση στον βαθμό που δεν διέθεταν την οργάνωση και την προετοιμασία για να λειτουργήσουν ως επαναστατικός καταλύτης, μετατρέποντας τις σπιθές της λαϊκής δυσαρέσκειας σε έκρηξη. Ωστόσο, τον ρόλο αυτόν θα παίξει ο Γαλλοπρωσικός Πόλεμος. Η ήττα της Γαλλίας και η συνακόλουθη εθνική της ταπείνωση θα φέρουν στην επιφάνεια τις δυνάμεις του αρνητικού, οι οποίες στις 18 Μαρτίου 1871 θα αναλάβουν την εξουσία. Η Κομμούνα είχε γεννηθεί» (Κροπότκιν, 2011: 39).

Πολύ σημαντικές είναι οι επισημάνσεις του Προσπέρ-Ολιβιέ Λισαγκαρέ, ο οποίος, ως μαχητής της Κομμούνας, υπήρξε αυτόπτης μάρτυρας των επαναστατικών γεγονότων: «Έχει εκπληρώσει την αποστολή της η επιφορτισμένη με την εθνική άμυνα Κυβέρνηση; Όχι... με την ολιγωρία, την αναποφασιστικότητα και την ανικανότητά τους... αυτοί που μας κυβερνούν μας έχουν οδηγήσει στο χείλος της αβύσσου. Δεν ξέρουν ούτε να διοικήσουν, ούτε ν' αγωνισθούν. Πεθαίνουμε όχι μόνο από το ψύχος αλλά τώρα πλέον και από την πεί-

να. Άσκοπες έξοδοι, φονικές μάχες χωρίς αποτέλεσμα, αλλεπάλληλες αποτυχίες. Η Κυβέρνηση έδειξε τι μπορεί να κάνει, μας σκοτώνει. Η διαιώνιση αυτού του καθεστώτος σημαίνει συνθηκολόγηση. Η πολιτική, η στρατηγική και η διοίκηση της 4ης Σεπτεμβρίου, ως συνέχεια εκείνων της Αυτοκρατορίας, έχουν κριθεί. Τόπο στον λαό! Τόπο στην Κομμούνα!» (Λισαγκαρέ, 2005: 136).

Η γέννηση της Κομμούνας έφερε στο προσκήνιο αντιεκκλησιαστικές και αντιθρησκευτικές διαθέσεις, δηλωτικές του γενικότερου αντιθρησκευτικού κλίματος που επικρατούσε στη γαλλική κοινωνία τα προηγούμενα χρόνια. Τη δεκαετία του 1860 στις εργατικές λέσχες ήταν συχνές οι συζητήσεις για τη θέση της Εκκλησίας στην κοινωνική ζωή της χώρας. Στα τέλη Δεκεμβρίου 1869, το περιοδικό *La Marseillaise* δημοσίευσε το «Μανιφέστο των ελεύθερων στοχαστών» (*Manifeste des libres penseurs*) το οποίο διακήρυσσε την ελευθερία της σκέψης, θεωρώντας ότι η επιστήμη αποτελεί το μόνο θεμέλιο κάθε πεποίθησης. Οι συγγραφείς του Μανιφέστου υποστήριζαν ότι η κοινωνική ισότητα και η ελευθερία μπορούν να υπάρξουν μόνο όταν οι άνθρωποι είναι μορφωμένοι και γι' αυτό ζητούσαν η εκπαίδευση σε όλα τα επίπεδα να είναι δωρεάν, υποχρεωτική και αποκλειστικά κοσμική. Όσον αφορά τα φιλοσοφικά και θρησκευτικά ζητήματα, εκκινώντας από την άποψη ότι η ιδέα του θεού είναι η πηγή και το στήριγμα κάθε δεσποτισμού και ανομίας και ότι η ρωμαιοκαθολική θρησκεία είναι η πιο πλήρης και τρομερή ενσάρκωση αυτής της ιδέας, οι ελεύθεροι στοχαστές δεσμεύονταν να αγωνιστούν για την ταχεία και πλήρη κατάρνηση του Ρωμαιοκαθολικισμού με κάθε μέσο, συμπεριλαμβανομένης της επαναστατικής βίας. Τις παραμονές της Κομμούνας η επιρροή της Εκκλησίας στις εργατικές συνοικίες είχε μειωθεί σημαντικά.

Επιπλέον, όλο το προηγούμενο διάστημα δράσεις όπως οι πολιτικοί γάμοι, οι πολιτικές κηδείες και βαφτίσεις, η μάχη για την καύση των νεκρών, τα λαϊκά νεκροταφεία, έδωσαν τον τόνο στον αγώνα ενάντια στην εξουσία της Εκκλησίας. Σκληρά επιθετικές παρωδίες των θρησκευτικών

ακολουθίην ήταν πολύ δημοφιλείς και συνέχιζαν να διεξάγονται καθ' όλη την περίοδο της Κομμούνας.

Οι ιδεολογικές διεργασίες στους κύκλους των σκεπτικιστών και αμφισβητιών της κυρίαρχης θρησκείας και Εκκλησίας θα ωθήσουν σε υπέρβαση της μέχρι τότε δημοτικότητας του ντεϊσμού. Έτσι, εάν στο πρώτο μισό του 19ου αιώνα οι αντικληρικαλιστικές ιδέες είναι περισσότερο επηρεασμένες από τον ντεϊσμό, στο δεύτερο μισό γίνονται περισσότερο ριζοσπαστικές (Μινουά, 2007: 598). Η αμφισβήτηση τώρα της θρησκείας αποκτά αθεϊστικό περιεχόμενο. Χαρακτηριστική είναι η περίπτωση που αναφέρει ο Μινουά: «Ο τίτλος της νέας ελευθεριακής εφημερίδας *L' Athee* [*Ο Άθεος*] είναι κατηγορηματικός. Την 8η Μαΐου 1870, παρουσιάζει με απόλυτη σαφήνεια τις δύο εναλλακτικές απαντήσεις: “Η Θεός ή ύλη! Πρέπει να επιλέξουμε”, απηχώντας την εφημερίδα *L' Horizon* [*Ο Ορίζων*] της 1ης Οκτωβρίου 1867: “Θεός ή ύλη! Αυτήν ή εκείνον! Τέρμα οι υποκρισίες- αργά ή γρήγορα, το ένα ή το άλλο”. Ο συμβιβασμός των ντεϊστών απορρίπτεται εν προκειμένω από στοχαστές με αυτοπεποίθηση, στηριγμένους σε βάσεις επιστημονικές [...]» (Μινουά, 2007: 612).

Ενδεικτικό της εξάπλωσης των αθεϊστικών αντιλήψεων είναι και το γεγονός ότι τον Μάιο του 1870 η εφημερίδα *Ο Άθεος* με αφορμή την προβολή απόψεων από μέρους των ελεύθερων στοχαστών, σύμφωνα με τις οποίες ο Εωσφόρος-Σατανάς ήταν το αντίπαλο δέος κι ο απελευθερωτής των ανθρώπων από τον δυνάστη Θεό, και διαβλέποντας τον κίνδυνο το αντιθρησκευτικό αίσθημα να πάρει μη επιθυμητές διαστάσεις προς επικίνδυνες ατραπούς, επισημαίνει τα εξής: «Εχθροί του Θεού; Όχι, εμείς δεν είμαστε [...]. Ακόμη κι αν υπήρχε, εμείς θα είμαστε οι καλύτεροί του φίλοι, οι πιο άφοβοι υπερασπιστές του [...] Αλλά ο Θεός δεν υπάρχει [...]. Δεν είμαστε εχθροί του, αλλά πράγμα πολύ προτιμότερο, οι πιο αδιάλλακτοι εχθροί της ιδέας του Θεού, υπό οιαδήποτε μορφή παρουσιάζεται» (Μινουά, 200: 610).

Δεδομένων των παραπάνω διεργασιών γίνεται κατανοητός ο έντονος αντικληρικαλισμός που θα διακρίνει από την αρχή την

Κομμούνα του Παρισιού. Οι Κομμουνάροι επικαλούμενοι και υπερασπιζόμενοι τη βασικότερη αρχή της γαλλικής δημοκρατίας, την ελευθερία της συνείδησης, πήραν σαφή θέση ως προς τον χωρισμό κράτους-Εκκλησίας μέσω καταρχάς της κατάργησης της φορολογίας των πολιτών υπέρ της Εκκλησίας, που γινόταν υποχρεωτικά ανεξαρτήτως των πεποιθήσεών τους, θρησκευτικών ή αθεϊστικών.

Πόσο μάλλον, όταν όλοι γνώριζαν την αδιάσπαστη και αγαστή συνεργασία ανάμεσα στον κλήρο και τον θρόνο, σε βαθμό συνεχούς ενάντια στην ελευθερία των πολιτών. Όπως πολύ χαρακτηριστικά περιγράφει ο Λισαγκαρέ, υπήρχε ένα αδι-αμφισβήτη βαθύ χάσμα ανάμεσα στις κοινωνικές και πολιτικές δυνάμεις της αντίδρασης και τον εξεγερμένο λαό του Παρισιού: «Όταν οι φυγάδες από το Παρίσι, παλλόμενοι ακόμη από πατριωτισμό, με μάτια βαθουλωμένα αλλά λάμποντας από δημοκρατική πίστη, φθάνουν στο μεγάλο θέατρο του Μπουρντό όπου είχε συγκληθεί η Εθνοσυνέλευση, θα βρεθούν αντιμέτωποι με το συσσωρευμένο μίσος 40 ετών. Σημαίνοντα πρόσωπα των κωμπούλων, αποβλακωμένοι πυργοδεσπότες, ανόητοι σωματοφύλακες και δανδήδες του κλήρου έχουν καταντήσει να εκφράζουν ιδέες του 1815 σε τρίτους ρόλους του 1849, ένας ολόκληρος ανυποψίαστος κόσμος των πόλεων σε θέση μάχης ενάντια σ' αυτό το Παρίσι, το άθεο, το επαναστατικό, που είχε συστήσει τρεις Δημοκρατίες και είχε ανατρέψει τόσους Θεούς» (Λισαγκαρέ, 2005: 155).

Βασικός στόχος, λοιπόν, της Κομμούνας ήταν εξαρχής η αποδυνάμωση της εξουσίας της Εκκλησίας μέσα από τον τερματισμό της επιδότησής της, της εθνικοποίησης της ακίνητης περιουσίας της και της κατάργησης της θρησκευτικής εκπαίδευσης. Έτσι, με το Διάταγμα της 2ας Απριλίου αποφασίζεται ο χωρισμός της Εκκλησίας από το κράτος, η κατάργηση του εκκλησιαστικού προϋπολογισμού και η εθνικοποίηση των εκκλησιαστικών ακινήτων. Με το διάταγμα της 8ης Απριλίου απομακρύνονται από τα σχολεία όλα τα θρησκευτικά σύμβολα και οι εικόνες και καταργούνται οι προσευχές.

Στον τομέα της εκπαίδευσης τα εκπαιδευτικά ιδρύματα ήταν πλέον δωρεάν για όλο τον λαό κι επιπλέον απαλλαγμένα από την παρέμβαση της Εκκλησίας, η οποία χάνει το δικαίωμα της πρόσβασης στη σχολική εκπαίδευση. Με το διάταγμα της 7ης Μαΐου τίθεται όλη η κινητή και ακίνητη περιουσία της Εκκλησίας υπό αναγκαστική διαχείριση, καθώς έχει μετατραπεί σε κρατική ιδιοκτησία. Ακολουθώντας την 18η Μαΐου θεσπίζεται η κοσμική εκπαίδευση από τον μπλανκιστή επίτροπο της Δημόσιας Εκπαίδευσης Εντουάρ Βαγιάν.

Ο Μαρξ σχολίασε αυτές τις εξελίξεις ως εξής: «Όταν παραμερίστηκαν πια ο μόνιμος στρατός και η αστυνομία, τα όργανα αυτά της υλικής βίας της παλιάς κυβέρνησης, η Κομμούνα καταπίεστηκε αμέσως να τσακίσει το πνευματικό όργανο καταπίεσης, την “εξουσία των παπάδων”. Χώρισε την Εκκλησία από το κράτος και απαλλοτρίωσε όλες τις εκκλησίες, που αποτελούσαν οργανισμούς με ιδιόκτητη περιουσία. Οι παπάδες στάλθηκαν στην ψυχία της ατομικής ζωής, για να ζήσουν εκεί από τις ελεημοσύνες των πιστών, όπως οι πρόδρομοί τους, οι απόστολοι» (Μαρξ, 2001: 79).

Μετά την έγκριση των ιστορικών διαταγμάτων για τον διαχωρισμό της Εκκλησίας από το κράτος και τη δήμευση του δημόσιου ταμείου για ζητήματα λατρείας, καθώς και της περιουσίας των ενοριών, αλλά και του διατάγματος για τη δωρεάν, κοσμική και υποχρεωτική εκπαίδευση, η Κομμούνα έπρεπε να βρει τρόπο να τα εφαρμόσει. Ωστόσο, ήταν εξαιρετικά δύσκολο μέσα σε εκείνες τις συνθήκες να υλοποιήσει εξολοκλήρου τις αποφάσεις της. Για παράδειγμα, στον τομέα της εκπαίδευσης ήδη με την ανάληψη της εξουσίας από την Κομμούνα του Παρισιού, ξεκίνησε η μαζική φυγή των εκκλησιαστικών δασκάλων από τα σχολεία, οι οποίοι δεν δίδασκαν μόνο θρησκευτικά, αλλά και μαθήματα γενικής παιδείας. Δεδομένου ότι οι κενές θέσεις δεν μπορούσαν να καλυφθούν, η δολιοφθορά που προκάλεσαν μοναχοί και μοναχές, μέλη του διδακτικού προσωπικού, οδήγησε στο κλείσιμο πολλών δημοτικών σχολείων. Αρκετοί, ωστόσο, από αυτούς παρέμειναν στα σχολεία υπονομεύοντας εκ των έσω τη λειτουργία τους.

Οι οδηγίες που στάλθηκαν από την Κομμούνα στους διευθυντές των σχολείων απαιτούσαν την απομάκρυνση όλων των θρησκευτικών συμβόλων μπροστά από τα μάτια των παιδιών. Ωστόσο, η απομάκρυνση των συμβόλων αυτών αλλά και των θρησκευτικών αντικειμένων από τους χώρους των σχολείων γινόταν με αργό ρυθμό. Η απομάκρυνση των συμβόλων οποιασδήποτε λατρείας ίσχυε και για τις εγκαταστάσεις των νοσοκομείων, ενώ απαγορεύτηκε στα μέλη όλων των θρησκευτικών οργανώσεων να εισέρχονται σε αυτά. Την ίδια στιγμή, όμως, η Κομμούνα ανακοίνωσε την πρόθεσή της να μην παραβιάσει τα θρησκευτικά δικαιώματα κανενός.

Η UNION, μια οργάνωση για τα δικαιώματα των γυναικών με συστηματική δράση τις μέρες της Κομμούνας, κινητοποιήθηκε και οι καλόγριες απομακρύνθηκαν από τα νοσοκομεία και τα σχολεία και αντικαταστάθηκαν από γυναίκες του λαού. Αξίζει εδώ να αναφερθεί ότι το 1866 το 55% των κοριτσιών παρακολουθούσε μαθήματα από καλόγριες, ενώ το 1870 τα 2/3 των 74 écoles normales (σχολές κατάρτισης εκπαιδευτικών) υπάγονταν σε κάποιο θρησκευτικό τάγμα, που καθόριζε το πρόγραμμα σπουδών. Κίνητρο γι’ αυτή τη δράση της UNION αποτέλεσε το γεγονός ότι η Εκκλησία αντιπροσώπευε για τις γυναίκες έναν θεσμό οικονομικής και ηθικής καταπίεσης, αλλά και ότι οι καλόγριες υπονόμειαν τον πολιτικό αγώνα, νουθετώντας τους Κομμουνάρους που περιέθλαπαν να παρατήσουν τα όπλα (Τμήμα της ΚΕ του ΚΚΕ για την ισοτιμία των γυναικών, 2021: 137).

Τις ημέρες της Κομμούνας αυξήθηκε έντονα η αντιθρησκευτική προπαγάνδα στο Παρίσι. Πρωταγωνιστικό ρόλο έπαιξε η εφημερίδα *Le Père Duchesne* η οποία προέτρεπε τους πολίτες να σταματήσουν να συντηρούν τους ιερείς, ζητούσε το κλείσιμο των μοναστηριών, στήριζε τη δωρεάν και υποχρεωτική εκπαίδευση και καλούσε σε αγώνα για την με κάθε μέσο αποτροπή της επιστροφής του Ιησουισμού. Η θρησκευτική εκπαίδευση θα έπρεπε να αποτελεί ζήτημα αποκλειστικά της οικογενειακής ζωής. Όλα τα θρησκευτικά θέματα θα έπρεπε να αποκλειστούν πλήρως από τις δημόσιες εξετάσεις, ειδικά από

τις εξετάσεις για απόκτηση τίτλου εκπαιδευτικού. Απέναντι στους κληρικούς που αντιστέκονταν στην πολιτική της Κομμούνας, η εφημερίδα πρότεινε να μην υπάρξει καθόλου έλεος. Σε φύλλο της εφημερίδας που εκδόθηκε στις αρχές Μαΐου προτεινόταν να δημευθεί όλη η περιουσία που διέθετε η Εκκλησία και να χρησιμοποιηθεί για την καταβολή των αποζημιώσεων στη Γερμανία.

Η Κομμούνα εξάλλου χρησιμοποίησε για ποικίλους σκοπούς τα κτήρια των ναών. Από τους 69 δεν έκλεισαν περισσότεροι από 15. Συνήθως, το κλείσιμό τους συνδεόταν με αντεπαναστατικές δραστηριότητες του κλήρου. Μερικοί ναοί σφραγίστηκαν, άλλοι μετατράπηκαν σε λέσχες ή εργαστήρια στα οποία οι γυναίκες έραβαν στρατιωτικά ρούχα ενώ σε ορισμένα παρεκκλήσια λειτούργησαν σχολεία για κορίτσια. Ορισμένοι ναοί χρησιμοποιήθηκαν ως αποθήκες για βλήματα, πυρίτιδα και προμήθειες, άλλοι ως φυλάκια ή ως προμαχώνες, όπως για παράδειγμα, ο ναός του Saint-Pierre de Montrouge, στο κλειστανιό του οποίου είχε τοποθετηθεί κανόνι. Σε έναν ναό λειτούργησε αναρρωτήριο, ενώ δύο χρησιμοποιήθηκαν ως φυλακές, ένας εξ αυτών (Notre Dame de Lorette) για λιποτάκτες. Περίπου 20 ναοί χρησιμοποιήθηκαν για τη δραστηριότητα λεσχών, χωρίς τη διακοπή της θρησκευτικής λειτουργίας. Αν και η κυβέρνηση των Βερσαλλιών κατηγορούσε την Κομμούνα ότι ληστεύει εκκλησίες, φυλακίζει ιερείς και καταπατά το δικαίωμα στην ελευθερία της θρησκευτικής πίστης, ωστόσο, γενικά, η Κομμούνα δεν παρεμπόδισε τη λατρευτική δραστηριότητα των θρησκευτικών ιδρυμάτων, οργανώσεων, ενοριών, εκκλησιών, συναγωγών κ.ά., που συνέχισαν να λειτουργούν εντελώς ελεύθερα.

Την αρνητική στάση της Παρισινής Κομμούνας προς την Εκκλησία προκαλούσαν ενίοτε και σε σημαντικό βαθμό πολιτικοί λόγοι, η προπαγάνδα και δράση των φορέων της εναντίον του επαναστατικού εγχειρήματος στο Παρίσι. Βεβαίως, η Κομμούνα κήρυξε ανελέητο πόλεμο στον κληρικαλισμό και στις μηχανοραφίες των κληρικών. Αρκετοί από αυτούς κατηγορήθηκαν για συνεργασία με την κυβέρνηση

των Βερσαλλιών και υποστήριξη των αντεπαναστατικών της σχεδίων. Η όξυνση της σύγκρουσης με την τελευταία οδήγησε την Κομμούνα σε πιο βίαια μέτρα εναντίον της Εκκλησίας.

Ως απάντηση στη σύλληψη του Μπλανκί, η Κομμούνα στις 4 Απριλίου 1871 συνέλαβε και κράτησε ως όμηρο τον αρχιεπίσκοπο του Παρισιού Georges Darbois, για να τον εκτελέσει μαζί με άλλους ομήρους στις 24 Μαΐου 1871. Η αλήθεια είναι ότι οι Κομμουνάροι πρότειναν στην κυβέρνηση τον Βερσαλλιών να ανταλλάξουν τον αρχιεπίσκοπο με τον επαναστάτη Μπλανκί, ο οποίος ήταν αιχμάλωτός της. Ο επικεφαλής όμως της κυβέρνησης Θιέρσος αρνήθηκε κατηγορηματικά την ανταλλαγή αυτή.

Το τέλος και η κληρονομιά της Κομμούνας του Παρισιού

Στο κατώφλι του Δημαρχείου εκείνη τη στιγμή ήταν αρκετά μέλη της Κομμούνας, ο Βερμορέλ, που την επομένη επρόκειτο να τραυματιστεί βαριά, ο Ζουρντ, ο Τεΐς, ο Αβριάλ.

— Έγινε κι αυτό, τους είπε ο Ζεντόν.

Εκτελέσαμε τον Αρχιεπίσκοπο!

— Μεγάλο κατόρθωμα! είπε με έκδηλο εκνευρισμό ο Βερμορέλ. Ίσως να είχαμε μια τελευταία ελπίδα να σταματήσουμε την αιματοχυσία. Τώρα την χάσαμε κι αυτήν. Τώρα, όλα τελείωσαν ...

Μαξίμ Βιγιόμ,

Τα κόκκινα τετράδια της Κομμούνας

Στις 12 Απριλίου του 1871 ο Μαρξ γράφει: «Όπως και να 'ναι, αυτή η τωρινή εξέγερση του Παρισιού –ακόμα κι αν υποκύψει στους λύκους, τα γουρούνια και τα παλιόσκυλα της παλιάς κοινωνίας– είναι το πιο ένδοξο κατόρθωμα του κόμματός μας ύστερα από την παρισινή εξέγερση του Ιούνιου. Ας συγκρίνει κανείς μ' αυτούς τους Παρισινούς που κάνουν έφοδο ακόμα και στον ουρανό, τους δούλους της γερμανο-πρωσικής ιερής ρωμαϊκής αυτοκρατορίας με τις μεταθανάτιες μασκαράτες της, που μυρίζουν στρατώνα, εκκλησία,

επαρχιώτικη αριστοκρατία και πάνω απ' όλα φιλισταϊσμό» (Μαρξ, 2001: 118).

Όταν, λοιπόν, στις 28 Μαΐου του 1871 πέφτει το τελευταίο οδόφραγμα στη Μπελβίλ και αναγγέλλεται από τον πρόεδρο της Δημοκρατίας Μακ Μαόν ο τερματισμός των πολεμικών επιχειρήσεων, οι εκκλησίες των Βερσαλλιών σπεύδουν με ευχαριστήριες δεήσεις να μνημόσουν τη «θεία πρόνοια» για την πολυπόθητη αυτή νίκη. Η βία και η καταστολή που ακολουθεί κατά των εξεγερμένων θα συνεχιστεί για πολλά χρόνια. Μέσα σε κλίμα εκδικητικού παροξυσμού και απόλυτης τρομοκρατίας, πέρα από τους χιλιάδες νεκρούς και εκτελεσμένους της Κομμούνας, οι διώξεις των Κομμουνάρων, οι καταδίκες σε θάνατο, οι δολοφονίες από την «Επιτροπή Χαρίτων» ή αλλιώς «Επιτροπή Δολοφόνων», τα στρατοδικεία, οι φυλακίσεις, η διαπόμπευση, οι απελάσεις, όπως και ο οργανωμένος εκποτισμός τους σε νησιά του Ειρηνικού Ωκεανού, αλλά και η γενικότερη αστυνόμευση της κοινωνικής ζωής στη Γαλλία, όλα τα παραπάνω φανερώνουν το μένος της εξουσίας απέναντι στο επαναστατικό εγχείρημα της Κομμούνας και την κληρονομιά του.

Ο Ερίκ Χόμσβαουμ μάς δίνει τον απολογισμό του σκληρού τέλους της Κομμούνας: «Στις 21 Μαΐου ο εχθρός είχε μπει πια στο Παρίσι, και η τελευταία βδομάδα έδειξε απλώς ότι ο εργαζόμενος λαός του Παρισιού μπορούσε να πεθάνει εξίσου άγρια όσο είχε ζήσει. Η κυβέρνηση των Βερσαλλιών έχασε περίπου 1.100 άνδρες σε νεκρούς ή αγνοούμενους, και η Κομούνα είχε επίσης εκτελέσει καμιά εκατοστή ομήρους. Ποιος ξέρει πόσοι Κομμουνάροι σκοτώθηκαν στις μάχες; Χιλιάδες σφαγίστηκαν μετά από αυτές: η κυβέρνηση των Βερσαλλιών παραδέχτηκε ότι φονεύτηκαν ή εκτελέστηκαν 17.000, αλλά ο πραγματικός αριθμός θα πρέπει να είναι διπλάσιος. Πάνω από 43.000 αιχμαλωτίστηκαν, 10.000 καταδικάστηκαν, από τους οποίους σχεδόν οι μισοί στάλθηκαν για καταναγκαστικά έργα στη Νέα Καληδονία και οι υπόλοιποι στη φυλακή. Αυτή ήταν η εκδίκηση των «ευυπόληπτων». Στο εξής ένας ποταμός αίματος θα χώριζε τους εργάτες του Παρισιού από τους «καλύτερους» τους. Και, επίσης, στο εξής οι κοινωνικοί επα-

ναστάτες ήξεραν τι τους περίμενε αν δεν κατόρθωναν να διατηρήσουν την εξουσία» (Hobsbawm, 1994: 256-257).

Με την ήττα της Κομμούνας του Παρισιού ανακόπηκε βία και ο πόλεμος που είχε κηρυχθεί από την προοδευτική Γαλλία στις δυνάμεις της πίστης και του κληρικαλισμού. Το μίσος τόσο των αστών όσο και της Εκκλησίας εναντίον της Κομμούνας εκφράστηκε μέσα από μια συμβολική πράξη θριαμβολογίας: την ανέγερση του ναού της Σακρέ-Κερ, στον λόφο της Μονμάρτης, στο υψηλότερο σημείο του Παρισιού. Στον λόφο ακριβώς που αποτελούσε σύμβολο της Κομμούνας, αφού από εκεί ξεκίνησε το επαναστατικό της εγχείρημα, όταν στις 18 Μαρτίου η Εθνοφρουρά αρνήθηκε να παραδώσει στην κυβέρνηση του Θιέρσου τα ευρισκόμενα εκεί πυροβόλα, κηρύσσοντας έτσι την έναρξη της λαϊκής εξέγερσης στο Παρίσι.

Η ανέγερση του ναού παρουσιάστηκε ως «εθνική επιθυμία» για την αποκατάσταση των «λαθών» του γαλλικού έθνους, που είχε απομακρυνθεί από τη θρησκεία. Παρουσιάζει ενδιαφέρον το γεγονός ότι η ιδέα της ανέγερσης του ναού είχε κατατεθεί λίγο νωρίτερα, ήδη από τον Σεπτέμβριο του 1870, από τον επίσκοπο Φουρνιέ, ο οποίος απέδωσε την ήττα των γαλλικών στρατευμάτων κατά τη διάρκεια του Γαλλοπρωσικού Πολέμου του 1870 σε θεϊκή τιμωρία για τον αιώνα «νηθική κατάπτωσης και παρακμής» της Γαλλίας από την επανάσταση του 1789 και μετά. Ο λόφος της Μονμάρτης, τόπος αρχαίας λατρείας από τους δρυϊδες και τις παγανιστικές τελετές μέχρι και τους θεούς της ρωμαϊκής μυθολογίας αλλά και τους αγίους της μετέπειτα χριστιανικής λατρείας, τόπος όμως ταυτόχρονα του «ιερού αγώνα» των ηρώων-προλετάρων μαχητών της Παρισινής Κομμούνας επιλέχτηκε εντέλει από τους «νικητές» για να φιλοξενήσει τη βασιλική της «Ιερής Καρδιάς του Ιησού» ως θρησκευτικό αλλά και πολιτικό μνημείο της νέας τάξης που επιβλήθηκε στη Γαλλία, αμέσως μετά την ήττα της Κομμούνας του Παρισιού.

Είναι γεγονός ότι η πολιτική και ιδεολογική κληρονομιά της Κομμούνας θα στοιχειώνει την Εκκλησία, ακόμα και στα πλαίσια του κοινοβουλευτικού καθεστώτος

που διαμορφώθηκε μετά την ήττα της. Τον Δεκέμβριο του 1879 πρόεδρος της Γαλλικής Δημοκρατίας εξελέγη ο Ζυλ Γκρεβύ, ο οποίος εφάρμοσε πολιτική μεταρρυθμίσεων στην κατεύθυνση της εκκοσμίκευσης της εκπαίδευσης και του περιορισμού των ταγμάτων των ισοουίτων, της διεύρυνσης της ελευθερίας του Τύπου, της θέσπισης του πολιτικού γάμου. Όμως, τα μέτρα, που πάρθηκαν από την Κομμούνα σχετικά με την Εκκλησία και καταργήθηκαν αμέσως μετά την καταστολή της, επανήλθαν στη δημόσια συζήτηση στη Γαλλία μόνο μετά το 1905, με τη ψήφιση του περιβόητου νόμου για τον διαχωρισμό Εκκλησίας και κράτους.

Αναμφισβήτητοι οι μαχητές της Κομμούνας του Παρισιού ανάμεσα στους αντιπάλους τους, ενέταξαν αποφασιστικά και τον κλήρο. Βεβαίως το έκαναν αυτό περισσότερο διακριτικά, μιας και ο μικρός χρόνος επιβίωσης του επαναστατικού εγχειρήματός τους δεν επέτρεπε την ουσιαστική αντιμετώπιση του κληρικαλισμού και της στενής σύζευξής του με την κρατική εξουσία.

Παρ' όλα αυτά, το παράδειγμα της Κομμούνας θα αποτελέσει σημείο αναφοράς των αγώνων για κοινωνική χειραφέτηση αλλά και χειραφέτηση από την εξουσία της θρησκείας και της Εκκλησίας. Ο Μπακούιν θα γράψει ότι το Παρίσι ήταν αυτό «... που αυτοανακηρύχθηκε ανθρωπιστικό και αθεϊστικό και που αντικατέστησε τις θρησκευτικές φαντασιώσεις με τις μεγάλες αλήθειες της κοινωνικής ζωής και της

πίστης στην επιστήμη, η οποία αντικαθιστά τα ψέματα και τις αδικίες της θρησκευτικής, πολιτικής και νομικής ηθικής, με τις αρχές της ελευθερίας, δικαιοσύνης, ισότητας και αδελφότητας, τις αιώνιες εκείνες θεμελιακές αρχές της ανθρωπίνης ηθικής!» (Μπακούιν, 1990: 16). Ο Μαρξ θα αποτιμήσει την Κομμούνα του Παρισιού ως εξής: «Το Παρίσι των εργατών με την Κομμούνα του θα γιορτάζεται πάντα σαν δοξασμένος προάγγελος μιας νέας κοινωνίας. Τους μάρτυρές της τους έχει κλείσει μέσα στη μεγάλη της καρδιά η εργατική τάξη. Τους εξολοθρευτές της τους κάρφωσε κιάλας η ιστορία στον πάσσαλο της ατίμωσης απ' όπου δεν μπορούν να τους λυτρώσουν μήτε όλες οι προσευχές των παπάδων τους» (Μαρξ, 2001: 111).

Η Κομμούνα του Παρισιού υπήρξε η πρώτη έφοδος των προλετάριων στον ουρανό! Έφοδος κοινωνική και πολιτική, αλλά οπωσδήποτε και πνευματική, ενάντια στο βασίλειο της θρησκείας και της Εκκλησίας. Σε αυτή τη διάστασή της η Κομμούνα πήρε τη σκυτάλη από την επανάσταση του 1789 για να την παραδώσει στην επανάσταση του Οκτώβρη του 1917 και σε όλες στις μετέπειτα σοσιαλιστικές και αντικαπιταλιστικές επαναστάσεις, καθιστώντας διαχρονικά αξιωματική αρχή ότι η ανατροπή του συστήματος της ταξικής εκμετάλλευσης και καταπίεσης συνάπτεται άμεσα με την αμφισβήτηση κάθε ιδεολογίας που αποτελεί κορνήδα του, συμπεριλαμβανομένης οπωσδήποτε και της θρησκείας. **Τ**

β

Βιγιόμ, Μ. (2021) *Τα κόκκινα τετράδια της Κομμούνας*,

Οι σημειώσεις μου, Αθήνα:

Σύγχρονη Εποχή

Γάλλος, Α. (2018) *Το*

θρησκευτικό ζήτημα στη Γαλλική

Επανάσταση, Θεσσαλονίκη:

iWrite

Hobsbawm, E. (1994) *Η εποχή*

του κεφαλαίου 1848-1875,

Αθήνα: Μορφωτικό Ίδρυμα

Εθνικής Τραπέζης

Hobsbawm, E. (2002) *Η εποχή*

των επαναστάσεων 1789-1848,

Αθήνα: Μορφωτικό Ίδρυμα

Εθνικής Τραπέζης

Κοντορσέ (2006) Σχεδιάγραμμα

για έναν ιστορικό πίνακα των

προόδων του ανθρώπινου

πνεύματος, Αθήνα: Πόλις

Κροπότιν, Π. (2011) *Η Παρισινή*

Κομμούνα: Μια κριτική

αποτίμηση, Αθήνα: Ελεύθερος

Τύπος

Λένιν, Β. Ι. (2005) *Κράτος και*

επανάσταση, Αθήνα: Σύγχρονη

Εποχή

Λισαγκαρέ, Π. Ο. (2005)

Η ιστορία της Παρισινής

Κομμούνας του 1871, τόμος Α',

Αθήνα: Ελεύθερος Τύπος

Μαρξ, Κ. (2001) *Ο εμφύλιος*

πόλεμος στην Γαλλία, Αθήνα:

Στοχαστής

Μαρξ, Κ. -Ένγκελς, Φ. (2009) *Για*

τη θρησκεία – Συλλογή κειμένων

και έργων, Αθήνα: ΚΨΜ

Μινουά, Ζ. (2007) *Η ιστορία της*

αθεΐας, Αθήνα: Νάρκισσος

Μπακούιν, Μ. (1986), *Θεός και*

κράτος, Αθήνα: Ελεύθερος Τύπος

Μπακούιν, Μ. (1990) *Η*

Παρισινή Κομμούνα του 1871

και η ιδέα του κράτους, Αθήνα:

Ελεύθερος Τύπος

Μπρεχτ Μπ. (2008), *Οι μέρες*

της Κομμούνας, Αθήνα:

Ηριδανός

Τμήμα της ΚΕ του ΚΚΕ για την

ισοτιμία των γυναικών (2021) *Οι*

γυναίκες από την αστική Γαλλική

Επανάσταση στην Παρισινή

Κομμούνα, Αθήνα: Σύγχρονη

Εποχή